

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Step'annos Örpēleani oghb i S. Kat'ughikēn

Step'anos
Orbelyan

OL 44807.115

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT

CLASS OF 1828

OL 44807.115

**HARVARD COLLEGE
LIBRARY**

**FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT**

CLASS OF 1828

48
1
cover
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՕՐՊԵԼԵԱՆԻ

Ո Ղ Բ

Ի Ս. ԿԱԹՈՒՂ. Ի ԿԵՆ

Բնագիրը յուսադարձեալ եւ ծանօթութիւններով

Հրատարակեց

ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՅ

Սուգ. տախ. ճանապարհ
Սիւնի. Արեւիկա, Ա. Կ.

Թ. Ի Ֆ. Լ. Ի Ս

Տպարանի Մովսիսի Վարդանեան.

1885

Օ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՕՐՊԵԼԵԱՆԻ

Ո Ղ Բ

Ի Ս. ԿԱԹՈՒՂ. Ի ԿԵՆ

Բնագիրը յառաջարանով եւ ծանօթութիւններով

Հրատարակեց

ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՑ

Սուգ առին ճանապարհք
Սիոնի. Երեմիա, Ա. 4.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մովսիսի Վարդանեան.

1885

OL 44807.115
~~OL 43121.7~~

✓ Harvard College Library

July 29, 1920

Minot Fund

Joannes Catholicus

Lamentation on the
Joannes Catholicus

Tiflis,
1884

Доз. Цензур. 24 Февраля 1884 г. Тифлисъ
~~~~~
Тип. М. Вартанянца прот. Троиц. ц. д. № 11

Յ Ա Ն Կ

---

1. Հրատարակչի յառաջաբանը.
2. Ողբ ի Ս. Կաթողիկէն.
3. Օրբէլեանի յիշատակարանը.
4. Ծանօթութիւններ.

CL 1317 11

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Նրէրտասաներորդ դարում Թաթարների բռնակալութեան ժամանակ Երեւելի եղաւ Օրպէլեան տոհմի իշխաններից մէկը Տարսայիմ. «ահարկու հասակով մարդ էր նա, ուժեղ, սրտեայ, քաջ պատերազմող, բարեպաշտ աստուածասէր, աշխարհակալներին սիրելի, թշնամիներին ահարկու էւ ամեն գործերի մէջ յաջողակ». ծանր հարկերից ազատեց նա բազմաթիւ վանքեր, նորոգեց էւ պայծառացուց շատ եկեղեցիներ, էւ, որ ամենից գլխաւորն է, Թաթարների տարօրինակ բռնութիւններից գերծ պահեց Սիւնեաց լայնատարած երկրի շատ գաւառները: Նորա այսպիսի ազդեցութեանը մեծապէս նպաստեց էւ սերտ բարեկամութեան կապը Թաթար բռնա-

ւորների հետ. Սլւնեաց այլագգի իշխաններից մեկի դստերն Արզու խաթունին իրեն կնութեան ուզելով՝ նախ քրիստոնեայ մկրտել տուեց նորան և ապա ամուսնացաւ նորա հետ: Այս ամուսնութիւնից ծնան էրէք որդիք. առաջինն՝ Նիկոսմը իւր հօր մանից յետոյ 1291 թուին Արդուն խանի հրամանով տիրեց իւր հօր ընդարձակ և ճոխ ժառանգութեանը, իսկ Երկրորդն՝ Ստեփաննոսը իւր մանկութիւնից նուիրուեցաւ հոգեւոր կոչման և նշանաւոր եղաւ ժԻ. դարի եկեղեցական հայրերի կարգում: Ահա այս Ստեփաննոսն է և ներկայ ողբիս հեղինակը:

Նա կանուխ վարժուեցաւ ուսման մեջ. իւր ամենամերձաւոր խնամատարն եղաւ անգաւակ հօրեղբայրը Սմբատ, որ իրեն որդի էր գրել Ստեփաննոսին և յանձնել էր «առ. ոտս աստուածարեայ արանց» սնանելու և ուսանելու: Կանուխ արժանացաւ եկեղեցական ոտորին աստիճաններին. ինքն իսկ ասում է իւր մասին, թէ «կրթեայ ի հրահանգս ընթերցման և երաժշտութեան, եղէ փասդոտ և անագանոս, կոչեցայ

ի դպրութիւն եւ ի սարկաւազութիւն, քահանայացայ եւ մանկական տիօք կարգեալ կղերիկոս՝ առ ի հրաման յաստուածազգեաց եւ յաշխարհայոյս բաբունապետեն Ներսիսէ եւ տնաս խակութեամբ նստայ յաթոռ վարդապետական»։ Քահանայական կարգն ընդունեց նա 1281 թուին. իւր հօր Տաշսայիճ իշխանի հրամանով եւ Սիւնեաց աշխարհի եպիսկոպոսների հաւանութեամբ 1286-ին ճանապարհ ընկաւ դէպի Կիլիկիա գնալու եւ Հայոց կաթողիկոսից, որ այն ժամանակ Հռոմկլայ էր նստում, եպիսկոպոսական աստիճանն ընդունելու։ Երբ նա Սիս հասաւ, կաթողիկոսն արդէն վախճանել էր եւ նորը տակաւին ընտրուած չէր. հարկ եղաւ երեք ամիս սպասել Աղանայում, ուր Կիլիկիոյ թագաւորը Լէւոն Գ. մեծ պատուով ընդունեց նորան եւ հիւրասիրեց մինչեւ նորա վերադարձը։

1287-ին, երբ կաթողիկոս ընտրուեցաւ Կոտանդին Բ. Պրօնագործը, Ջատկի օրը կատարուեցաւ Ստեփաննոսի մեռնաղբութիւնը. կաթողիկոսն անուանեց նորան Սիւնեաց մետրապօլիտ եւ

«պոօտօֆրօնտէս պատրիարքին Հայոց»: *) 1383 թուին Կիլիկիայից վերադառնալով Տաթև իւր արուստեղին, նորապսակ մետրապօլիտը, որ բնաւորութեամբ խրոխտ է խստապահանջ անձն էր, երկար ժամանակ մաքառեցաւ ըմբոստ էպիսկոպոսների հետ. նոքա, ինչպէս ինքն Օրպէյեանն է ասում, նախանձելով գնացին այլազգի իշխանների մօտ եւ «բազում ոճիրս սերմանեցին եւ յոյով վիշտս հասուցին եկեղեցւոյ». Թեպէտէ Ստեփաննոս իւր հօր ազդեցութեամբ էւ Արղուն խանի հրամանով հաստատուեցաւ իւր իշխանութեան մէջ, բայց խաղաղութիւն չգտաւ իւր բռնամիների կողմից մինչեւ նոցա իրենց մահը:

Տասներօրն ամ փառաւորապէս հովուեց Սիւնեաց արքեպիսկոպոսական մեծ վիճակը, որի վերայ սպառեցան «մանկական տիօր» քահանայացած Ստեփաննոսի երիտասարդական քարմ ու զուարթ ոյժերը. այդ ժամանակամիջո-

---

*) ՏԷՄ ծանօթ. 38 և 45.

ցում դուրս ու դադար չունեցաւ նա իւր գործունեութեան մէջ. Տաթևի եւ Նորավանքի մենատանները զարդարեց նորանոր շէնքերով. իւր սեփականութիւնից յատկացուց նոցա ապահովութեան համար արքայազրերով եւ արձանազրերով վաւերացեալ հաստատուն կալուածներ. կազմեց ու կազմակերպեց վանական ուխտերը. կեանքի ու գործունեութեան կոչեց իւր իշխանութեան ներքոյ գտնուած եկեղեցական դասը. եւ, որ ամենից գլխաւորն է, արեւելեան եպիսկոպոսներին պարագլուխ լինելով, իւր մեծ ազդեցութեամբ պատսպարեց Հայաստանեայց եկեղեցին այն նորամուտ գեղծումներից, որոնց համար բաւական նիւթ էին պատրաստել հռովմեական—յունական արբանեակներն արեւմուտքում: Այս նւթանձախնդիր ոգին ներշնչեց նա իւր աշակերտների մէջ, որոնցից մեկը՝ իւր իսկ որդեգիրն էւ ազգականը Յովհաննէս Օրպէլեանը՝ ԺԴ. դարում մի նշանաւոր տեղ գրաւեց արեւելեան արքեպիսկոպոսների կարգում: Ստեփաննոս կնքեց իւր բազմարդիւն կեանքը 1305 թուին,

ինչպէս պէտք է կարծել, դեռ այրական կորովի հասակի մէջ, դեռ ընդունակ առաւել մեծամեծ գործելու:

Նորա կեանքի ամենափայլուն գծերից մէկը, որ անմահութիւն է. մեծութիւն պարգեւեց նորա անուանն, եղաւ ուսումնասիրութիւնը. Ստեփաննոս գրեթէ առաջինն եղաւ, որ ժողովեց Սիւնեաց աշխարհի պատմութեան հին է. նոր աղբիւրները, բօրափեց նոցա վերայից մթութեան է. անյայտութեան բանձր փոշին է. կազմեց մի «Պատմութիւն տանն Սիսական». այս գործը, որ նա աւարտեց 1299 թուին, մի մեծ կորստ է նորա գրական հմտութիւնների, յրջմիտ հայացքների է. նուրբ ճաշակի մասին. իւր դարին յատուկ մի բանի պակասութիւնները չեն նսեմացնում բնաւ այն նշանակութիւնը, որ ունեցաւ Ստեփաննոսի այս ձեռնարկը թէ Հայոց է. թէ առհասարակ արեւմտեան Ասիայի ազգերի պատմութեան նկատմամբ: Բացի այս մեծ յիշատակարանից՝ Ստեփաննոս թողեց Հայոց դպրութեանը ժողովութիւն է. միքանի երկրորդա-

կան արժեք ունեցող գործեր. նոցա մէջ հարկաւ առաջին տեղը գրաւում է «Ողբ ի Ս. Կաթողիկէն», որ գրեց 1300 թուին Կեջառեցի Խաչատուր վարդապետի խնդրանքով:

Ս. Կաթողիկէն Հայոց պատմական Մայր Նկեղեցին է, որի առաւել ծանօթ անունն է Ս. Էջմիածին: Նորա ծագման հրաշայի աւանդութիւնները պատմում է մեզ Ագաթանգեղոս: Ե. դարից մինչեւ ժ.Ն. դարը գրեթէ մոռացութեան էր վիճակուել նորա անունը: Ինչ էւ եղած յինէր նա այդ հազարամեայ շրջանում, յայտնի է, որ Հայաստանեայց Նկեղեցու միութեան կեդրոնը չէր: Ուրութեմն յիշուած են անձինք, որոնք վաներիցութեան կամ փակակալութեան պաշտօնով ծառայել են Ս. Կաթողիկէին էւ իրենց անուան հետ միասին պահել են նորա յիշատակն էւս. սակայն այսբանից աւելի ոչինչ այլէս չեն աւանդում մեզ նախնիք: Ուստի կարողացաւ ուրեմն վերանորոգուել այդ հազարամեայ մոռացուած սրբավայրի պատմական նշանակութիւնը էւ վերահաստատութեան

կեղրոն հանդիսանալ ժՆ. դարում: Ահաւասիկ մի խնդիր, որի լուսաբանութեանը գուցէ սակաւ ինչ օժանդակութիւն ընծայեն Օրպէլեանի ողբի հետ միասին եւ հետեւեալ համառօտ ցուցումները:

Ս. Կարսղիկէի պատմական նշանակութեան վերաբարձուելուն գլխաւորապէս նպաստեց, ինչպէս կարծում ենք, կրօնական բանաստեղծութիւնը, որի առաջին աղբիւրն այդ սրբավայրի նկատմամբ եղաւ Ս. Լուսաւորջի տեսիլը: 'Իեռ է. դարում, երբ երգիչների ձայնն աւելի ազատ էր տխուր մեղեդիներից, Սահակ Գ. Զորափորեցին հակիրճ խօսքով հուշակեց Ս. Կարսղիկէի ծագումը մի գեղեցիկ երգի մեջ, որը ս. եկեղեցին ցայսօր շարունակում է եղանակել տօների ժամանակ.

Էջ Միածինն ի Հօրէ.

Եւ յոյս փառաց ընդ նմա.

Զայնք հնչեցին

Սանդարամետր անդնդոց.

Տեսեալ զյոյս մեծ
 Հայրապետին Գրիգորի,
 Պատմեր ցնծութեամբ
 Հաւատացեալ արքային:

Եւ թեպէտ Ա. Կաթողիկէի կանոնաւոր յառա-
 ջադիմութեանը մեծապէս խանգարում էին արա-
 բական արշաւանքները եւ կաթողիկոսների տա-
 րագրութիւնը, սակայն ս. եկեղեցիներում ան-
 դադար հնչում էր նոյն երգչի ոգեյից բացա-
 ՛րգանջութիւնը.

Եկայք շինեսցո՛ւք
 Սուրբ գիտրանն լուսոյ,
 Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ յոյս
 Ի Հայաստան աշխարհի:

Ժ. դարում, երբ հերձուածներն յաճախում
 էին, երբ քրիստոնեական միութեան կապը թու-
 լացնէիւ՝ ձգտումներն առեւանդում էին, եւ երբ
 ներքին քաղաքական բաժանումները նպաստում
 էին նաեւ՝ կրօնական պառակտմանը, Անանիա
 Նարեկացին «վսեմականն ի հարս» նուիրում է

Ս. Կաթողիկէի անուանը մի գեղեցիկ ճառ, *) ուր պերճախօս վարդապետը դրուատում է նորա բազմատեսակ բարոյական յատկութիւնները. ոգեւորութեան թեւերի վերայ երեւակայութեան սահմանները բարձրանալով՝ առաջնորդում է նա մեզ դեպի նայն Ս. Լուսաւորջի տեսիլը. շատ տեղ նորա ձայնը հնչում է քնարական ներդաշնակութեամբ եւ իւր վսեմ ոգեւորութեանը օժանդակ են հանդիսանում նոյնչափ վսեմ բառեր.

Դու դարաստան վայելչածաղիկ, բացազանջում է Անանիա, Դու բուրաստան աստուածատունկ. Դու բարձրաւանդակ դիտանոց դիտապետական անարկու. Դու անյուսից յոյս եւ սարտուցելոց հաշտարան. Դու ամենայն յամենայնի:

*) Ճառի վերնագիրն է. «Ներբողեան ասացեալ ի Ս. Կաթողիկէ եկեղեցի, որ է ի Նաբաղաբէ, որ այժմ կոչի Վաղարշապատ քաղաք, յորում տեղւոյ ցուցաւ հրաքալի տեսիլն մեծի նահատակի Ս. Գրիգորի Լուսաւորջի»:

Անանիայի այս ձայնը անհերքելի ապացուցանում է, թէ Ս. Կարողիկէի գաղափարն իբրեւ վարդապետութիւն անժանօք չէր դեռ ժ. դարուն, սակայն, որքան մեզ յայտնի է, այդ տեսութիւնը սահմանափակուած էր սակաւաթիւ բանասերների շրջանով: Ընդհակառակը՝ կրօնական բանաստեղծութիւնը, որ առաւել կենդանի է սերտ կապ ունի բազմութեան հետ, մինչեւ ժ. դարը լուռ էր այդ մասին: Առաջինը Ս. Ներսէս Շնորհալին եղաւ, որ ասելի ընդարձակ շրջաններում արժարժեց է բարձրացուց Ս. Կարողիկէի անունը. նա իւր Սղիսիոյ Ռդբի մէջ մի պատկառելի տեղ շնորհեց նորան, աչքի առաջ ունենալով դարձեալ Ս. Լուսաւորչի տեսիլը: Նա իւր կենդանի հարցումներով է բացազանցութիւններով առաջին անգամ գրգռեց է ուղղեց իւր ժամանակակից սերունդի սրտերը դեպի այն կեդրոնական սրբավայրը, որի նախկին վատթի մասին դեռ ինքը չնախապահիլ էր գիշը կարող էր վկայել.

Անուրջք ու երագր էին յայտնի.

Արդ ծածկեցան ի գարթմրնի.

Շնորհալու քնարն առանց արձագանքի չմնաց
յաջորդող սերունդի մեջ. մի դար ու կես յետոյ
Ս. Կաթուղիկէի արգահատելի վիճակը ողբաց Ստե-
փաննոս Օրպէլեանն իւր այս առանձին ողբովը,
որ մի նմանութիւն է Շնորհալու եղեսիոյ Ողբին:

Մեզ անժանօք է, թէ ինչ շարժառիթներ յարել
են Օրպէլեանի զգացմունքներն այս ողբը երգե-
լու: Գիտենք, որ նա մի երկար ուղեւորութիւն
ունեցաւ Տաթեւից դէպի Կիլիկիա եւ անտի Տաթեւ.
անշուշտ այս ժամանակ նա հանդիպեցաւ եւ Վա-
ղարշապատ: Գիտենք, որ նա երեք ամիս Աղանա
մնաց. Հայոց նայրապետական աթոռի բաժնուր
լինելը նորա վերայ տխուր ազդեցութիւն գործեց.
Կոստանդին Բ. Պրօնագործի ապօրինի գահընկե-
ցութիւնը նորան խիստ գրգռեց եւ յուսահատե-
ցուց: Գիտենք, որ 1293 թուին տեղի ունեցած
տխուր դէպքերը, որոնք են Հռոմկլայի անկումը,
Ստեփաննոս կաթուղիկոսի գերութիւն եզիպտոս,
հայրապետանոցի կողոպտութիւնը, Ս. Լուսաւորցի

աջի է. այլ սրբութիւնների տարագրութիւն ինչ-
պէս ինքն ասում է, «ս'ւեցա՛. է. Նրդախոց»
արին իրեն: Աւելացնենք է. այն, որ Ստեփան-
նոսն 1291 թուին գրկուեցա՛. իւր հօրից՝ Տարա-
սիւն իշխանից. այդ վշտին յաջորդեցին ներքին
ընտանեկան պառակտումներ, թշնամի եպիսկո-
պոսների մատնութիւններ, թաքարների ծանր
հարուածներ է. այլն, որոնք է. միահամուռ
զարգացուցին նորա մեջ բողոքի է. տրտունջի
ձայն. «ի նժդէն է. ի դառնադածան աւուրս՝
ասում է Օրպէլեան, կայսր ի մեջ տիեզերահոծ
տագնապի միշտ զգու՛նալ երեքալեան դիմակցու-
թեամբ. երկնջեար, երէ յաւուրս մեր զարթնու-
ջարն ի պատերազմ ընդ եկեղեցւոյ է. յարու-
ցանէ մրքիկ խռովութեան ի մեջ մեր է. ընթա-
դրեալ կործանէ գսինքոր մնացուածս ազգիս»:
է. այն խրոխտ վէն սիրտը, որ բաբախում
էր երիտասարդ արքեպիսկոպոսի սրտի մեջ,
«հաշեալ մաշեալ ծփական խորհրդովք» չկարո-
ղացաւ. այլեւս զսպել իւր վշտերը. իբրեւ առաջ-
նորդ եկեղեցու, այլեւս մոռանալով ամեն ան-

ցաւոր կորուստները, սկսեց ողորմագին հառա-
ջել. Ո՛ւր են այժմ զգեստքն հայրապետական,
ո՛ւր քազն պատուական, ո՛ւր աջն եւ զաւագունն
եւ արուն Գրիգորի:

Օրպէլեանի սրտի մէջ ամբարուած այս ամեն
տխուր տպաստութիւններն ահա, ինչպէս կար-
ծում ենք, նախապատրաստեցին եւ այն ողբի
ծրագիրը, որը երգեց նա Ս. Կաթողիկէի բերա-
նից: Որքան եւ անպաճոյճ է լեզուն, որքան եւ
դժգոյն են պատկերներն, այնու ամենայնիւ ող-
բի մէջ տեսնում ենք մենք իւր ժամանակի ոգին.
մի մեծ ազդեցութիւն վայելող արքեպիսկոպո-
սի, իշխանագուն եկեղեցականի, բազմափորձ
հովուի եւ գիտուն պատմագրի գրչից ելած այդ
ողբը այն աստիճանի տարածեց սեր եւ ակնա-
ծութիւն դեպի Ս. Կաթողիկէի նման հնագոյն
սրբավայրը, որ ԺԴ. եւ ԺԵ. դարերի երգիչներն
այլեւս չեն լուծում արծարծելու Ս. Կաթողիկէի
անունը: Նորա իրենց զանազան ներբողներով
եւ տաղերով վկայում են նոր զարգացած գիտաւե-
ցութեան մասին: Այսպէս օրինակ՝ ԺԵ. դարի

Երգիչներից մէկն Առաքել Բաղիշեցի՛ն ոչ միայն
պարծենում է Ս. Կաթողիկէի անցեալով.

Էջմիածին կաթողիկէ,
Հիմնարկեցար ի Քրիստոսէ,
Աւարտեցար ի Գրիգորէ,
Զարդարեցար ի Տրդատէ.

այլեւ դրուատում է նորա բարոյական եւ հասարակական նշանակութիւնը.

Էջմիածին, պարծանք Հայոց
Քան զամենայն ազգս ստորնոց,

Էջմիածին, ժողովարան
Ազգիս մերոյ թորգոմական:

Էջմիածին, տեղ նորոգման
Ազգիս մերոյ բշխատական:

Եւ այս նոր զարգացած գիտակցութեան
պտուղն է այն պատմական երեւոյթը, որ 1441
թուին, երբ հարկ եղաւ Հայոց հայրապետական
աթոռը Սսից Հայաստան փոխադրել, մօրերի
մեծամասնութիւնը հակուած էր Ս. Էջմիածնի

Կաղիք: Թեպետև Հայաստանի մեջ կար մի ուրիշ կաթողիկոսութիւն Աղթամարայ վանքում, թեպետև կային Հայաստանում եւ ուրիշ հին, պայծառ ու շէն վանքեր իրենց արքեպիսկոպոսական անոններով, ինչպէս են Տաթևը, Արտագոս Ս. Թադէի վանքը, Մշո Ս. Կարսուպետը եւ այլն, սակայն Եկեղեցական համագգային ժողովք, որ գումարուեցաւ 1441-ին Վաղարշապատում, սահմանեց Սսից փոխադրած հայրապետական արքուն հաստատել Ս. Էջմիածնում, այսինքն այնտեղ, ուր երբեմն Ս. Կաթողիկէն՝

Մենացեալ յանկայր դաշտին
Զերդ զգազան անպատին,

իւր ամայի դրութեամբ իրանունք էր տուել Օրպէլեանին աղաղակելու.

Անող ասին քեզ, բաղար հին,
Տուն եւ արնո՛ւ երկնասրին,
Ընդէր այդպէս ետէր ստորին
Նման խղոց մրգապահին.

Փոխան ձայնից սրբերգենին
 Դեռք եւ ոգնիք քեզ կաքաւին,
 Փոխան սրբոց պաշտօնէին
 Յուշկապարիկք ի քեզ բնակին:

Բարեբաղդաբար այժմ, երբ Ս. Կարուդիկէն
 պետական օրէնքների հովանաւորութեան տակ
 շէն եւ կանգուն կայ իւր զանազան հաստատու-
 քիւններով, Օրպէլեանի ողբը լոկ պատմական
 նշանակութիւն ունի եւ պատկերացնում է մեր
 աջքի առաջ միմիայն անցած գնացած ժամանակ-
 ների համատարած ծանր եւ անտանելի բշուա-
 ութիւնը:

Կ. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՑ

10 Փորվ. 1885 ամի

ՏՓԻՒՍ

ՏԵՆՈՒՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՕՐԳԱՆԱՆ

Ո Ղ Բ

Ի ԴԻՄՄԱՑ Ս. ԿԱԹՈՒՂԻԿՆԵՐՆ՝.

Ա.

**Զայն բարձրագուծ՝ և. ահագին
Նման օդոցդ որոտացին.**

Կանչիւն ահեղ և սաստկագին

Գալ ի դաշտէդ Արարատին:

Լնու զաշխարհ բոլորովին

Զորեքծագեան տիեզերին.

Բախէ զսկանջս ադամածին

Բոլոր ազանցս մարդկային:
 Թափէ զխելս ամենայնին
 Եւ սրտաբեկ առնէ բնաւին.
 Եւրժէ ի յողբ անճարին:
 Եւ յարտասուս ողորմագին:
 Տայ հառաչել հիծեցագին
 Կական բռնալ յոյժ ցաւազին.
 Կոչէ ի սղազն իւր վշտագին
 Երթալ ի գուժ աղաղակին,
 Լինել կցորդ ողբոց նորին
 Վայ և եղուկ կարդալ նմին:

Բ.

Արդ ընդ ձայնիս աս մահաճին
 Պակեան լսողք հանուրց ազգին.
 Զարթեան ի քնոյ մահաբարին,
 Փոյթ և շտապ ընթանային.
 Խուռնեալ ամբոխք կարաւանին

Խիստ քմիւմբայնց հետ կոխէին.
 Յանդամ տնեան՝ տունն երթային,
 ԶԱրարատեան դաշտն լցին,
 Ի Նոր քաղաք Հայոց հասին,
 Այն որ Վարդգէս կոչեալ նախկին,
 Զոր եւ Վարդաշ Արշակունին
 Ընդարձակեալ զծիր պարտալին,
 Դնէի ի իմա զիս արքունին,
 Փոխէ յանուն իւր հռեղին:

Գ.

Տեսին ի նմա զարքայուհին
 Զայն երկնաւոր Թագաւորին,
 Զխորան փառաց Տեառն Յիսուսին,
 Զմայրն լուսոյ Հայկալ զարմին
 Մերկ խայտառակ ի բաթրոնին
 Զանձամբ արկեալ գբուք՝ խաւարին,
 Հերքն ճողեալ որպէս կնալին,

Ստինքն ցամաք զերդ ըսկնգկին,
 Ձկուրծքն բախէր քարամբ ուժգին.
 Առուք արեանց իջանէին.
 Մոխիր կուտէր նման բլրին,
 Յանէր ձեռամբն ի փագաթին.
 Երամք կանանց ճշօղ ջալից⁶
 Շուրջանսկի զնա պարէին.
 Դասք երգողաց կանգնեալ կային,
 Ձգամբանական փողոս ածէին.
 Աւաղական ողբովք⁷ լային,
 Ձգալարափողոսն հնչէին.
 Կէսքն շիւան մեծ քարշէին
 Կէսքն զվարսիցն փետէին:

Դ.

Ապա հարցուկ նժա լինին
 Եկեալքն ի ձայն աղաղակին.

«Այս մեզոտ, այս մեզոտ ճիշտ ահագին
Գոցիւնս ահագն նման տմային».

Այս ով, այս մով ի բազմոցին
Նման մեծի արքայուհւոյն.

Այս Բնչ, այս Բնչ սուգ տնհնարին,
Որ ոչ եղեալ⁹ և ոչ լինին»:

Ե.

Պատասխանէ մեծ թագուհին,

Բանայ զբերանն ցաւագին.

Հողոց¹⁰ հանէ խորոջ¹¹ սրտին.

Չծուխն ցնդէ թանձր ուքնդին.

«Այս ես, այս ես, էջք Միածնին

Իմ հուսածին թագաւորին,

Որ հարսնացեալս էի նմին

Ի յաշխարհիս թորգոմածին:

Երբեմն էի որպէս զերկին,

Հիմ¹։ Հաւատարեմ գութին,
 Երբեմն արիւի արեւածին,¹³
 Այժմ խաւար անկնարին.
 Երբեմն թագ կապեալ ձեռին.
 Անեղ բազկացն իմ Յիսուսին,
 Այժմ անպիտան նման տղին
 Եղեալ կոխան չորքոտանւոյն.
 Երբեմն Հարսն առաջաստին
 Մածեալ գրկօքն իմ փեսային,
 Այժմ եմ տեղեկ օտաւորին
 Անպէտ նման Հոսեալ ջրին.
 Իսկ այս, որ շուրջ զինեւ պարեն,
 Են իմ դստերքն, որ նախ ելին,
 Զորս աստ և անդ Հարսնացուցին
 Եկեղեցիք Հայաստանին.
 Ժողովեցաք ի միասին
 Լնուլ ողբովք զաշխարհ բնաւին.
 Եւ զի սիրտս ի մեզ ձգեց

Ազգ. գործք ականջ գեք իմ բանին,
 Լուարձէք զաղէսս¹⁴ իմ վշտագին,
 Կոչեմ է աստ գործն¹⁵ վերին,
 Չալն արձակեմ ի վեր լերկին,
 Չի գան ի վշտս իմ լիստորին,
 Խառնին ջնգ պզգռգ երկրածին,
 Լսեն զգանգափս իմ դառնագին,
 Չար արդեօքս իմ կողորդին,
 Ողբան է լին ըստ արժանւոյն
 Ամբու վալիւք ինչ ախարկցին:
 Չի թէ միտ ժառն ոչխարին
 Սուգ է նորա անհնարին,
 Ապա քանի անթիւք էին,
 Որք առ ինե կոչեան բնաւին:

Լճուր ինձ, երկին և դձուք վերին,
 Միտ գիր, երկիր, և ուր ի սմին,
 Ես թագաւոր էի նախկին
 Բարձր և հզօր անպարտելին,
 Կանգնեալ յաշխարհս Ասքանազին,
 Տիրեալ ազգաց ու ազանց սորին
 Ի դրանց Հոնաց և Կովքասին,
 Ուր ծով Կասպիցն¹⁶ է և Խազրին,
 Մինչ ի սաորին կողմն Գամրին
 Եւ Կոկիսոն հատ սահմանին,¹⁷
 Ի Պոնտոսէ հիւսիսային
 Մինչ ի Վրկանն պարսկային:

Արեգակունք առ իս կային
 Պայծառ և ահեղ քան զզգալին,¹⁸

Շնորհն անմահ քահանային,
 Պատիւն մեծ թագաւորին.
 Փետայն ճեմէր յառագաստին,
 Հանգչէր ընդ իս միշտ յանկողին.
 Ծնայ որդիս գեղեցկածին,
 Նաև գասերս լուսածին.
 Զօրք իմ անթիւ առ իս կային,
 Որպէս օրէնն է տրքային.
 Զայնք պաշտամանց յիս հնչէին
 Նման վերնոց լուսեղենին.
 Տօնք տարեկանք յիս խմբէին
 Անհամեմատ յազդ մարդկային.
 Գետք իմաստից յիս բղխէին
 Նման Դիւթայ և Եփրատին.
 Պալծառազարդ խրախանայի
 Ես իմ մանկամբքն դեռածին:

Թ.

Յանկարծազի դիպայ չարին,
 Ար չէ եղեալ յազդ մարդկային.
 Իմ թագաւորն այն երկնային
 Յիս Հայեցաւ խալթիւ խորին.
 Գլխոյս երես¹⁹ իմ կնտութիւն.
 Զթագն ի լերիլը ընկէց ստորին.
 Յրեգակունքն, որ լին կային,
 Խաւարեցան ամենեւին.
 Փեռայս ալի թողեալ բնաւին
 Հալածեցաւ յաշխարհ ստորին.
 Որդեակն իմ սէգ Արշակունին,
 Որ անդրանիկն էր և նախօրն,
 Զթոշակն էաւ մահու յետին,
 Վախճանեցաւ ի գիրկ ծնողին.
 ԶԱրտաշիսէ ասեմ վերջին,
 Որ ած խաւար Հայոց ազգին:

Բայց միւս ևս այլ կայր նորածին,
 Զոր զգուշութեամբ սնուցանէին¹⁰.
 Մխիթարէի ես զիս ինքնին.
 Մեծ պարծէի յուսով նորին.
 Որ ի տանէն էր Յուդային
 Գըգուեալ անուամբ Բագրատունին:
 Աւանդ լիշմանս այս երկրորդին,
 Որ զիս խոցեաց անհնարին
 Անբուժելի վիրօք վերջին,
 Որ սպեղանեօք¹¹ ոչ բժշկին:
 Որք զարգացեալք յարբունս հասին,
 Յարքունական յաթող նստին.
 Զթագ արքայիցն այն առաջին
 Որպէս պսակ ի գլուխ եղին.
 Եւ զիս սակաւ կազդուրեցին,
 Թէպէտ առ իս ոչ օթեցին.

Քանզի աթոռ նոքա արկին
 Ի Շիրակայ տանն ի յԱնին,
 Յերազգաւոր՝ մեծ աւանին,
 Նաեւ ի Կարսն Վսնանդին,
 Տիրեալ Վրաց և Աղուանին,
 Հայոց բոլոր մինչ յԱսորին:
 Որոց Աշոտն էր առաջին,
 Ապա Սմբատ՝ որդի նորին,
 Որ վկայեաց ի մեծն Դւին՝
 Կախեալ զփայտէ նման Փրկչին.
 Յետ որոյ ալլքն ի նոյն կարգին
 Որդիքն ընդ հարցն յաջորդեցին
 Մինչ ի Գագիկ բնաւից վերջին,
 Որ գնաց անդարձ յաշխարհ Յունին.
 Զոր և անդէն իսկ կորուսին
 Զարաբարոյ ազգ Հոռոմին՝:

ԺԱ.

Ահա կորեայ բոլորովին
 Մտեալ ի սուգ դառն և ուժգին:
 Ո՞ւր է որդին իմ նախածին
 Արշակունի տունն առաջին,
 Կամ ո՞ւր կրտսերն զկնի նորին
 Բազրատունի տունն վերջին:
 Ո՞ւր են փեսայքն և փառք նոցին,
 Պատրիարքոսնք Հայոց ազգին,
 Որք մինչ Յովսէփ Հողոցմեցին⁶
 Յիմ տենեկիս հանգչել կային:
 Ապա ի Իվին չուեալ գնացին
 Բանիւ սրբոյ զօրապետին
 Վարդանայ Մամիկոնին⁷
 Սպարապետին Հայոց ապալին,
 ԶԳիւտ ընտրեցին գերաւելին
 Ի Սուրբ Գրիգորն նստուցին.

Մինչ Յովհաննէս այն Գառնեցին
 Կացին անդէն ի նոյն տեղին.
 Բայց անտից աստ՝՝ զիս խնամէին,
 Որպէս օրէնն էր ծնողին:

ԺԲ.

Իսկ ի զօրանալ Իսմայէլին
 Սրոյ ձեռին Հագարածին
 Եղեալ երկփեղկ տունս Արամին
 Չեռամբ Յուսփայ անիծելոյն,
 Շեղքեալ յերկուս թագաւորին՝
 Բագրատունեացն և Արծրունին,
 Գագիկ որդին այն Դերենկին
 Կապեալ իւր թագ գէմ Սմբատին՝՝.
 Որ և կորուստ եղև բնաւին
 Հայոց ցեղիս բոլորովին:
 Աթոռք բազումք անկանէին.
 Տունք և ապարանք կործանէին.

Իշխանք անհետ կորնչէին.
 Ազգօք իւրեանց ջնջեալ հեղձին.
 Ազատորեարն ի բաց խլին.
 Նման ծխոյ սպառէին.
 Եկեղեցիք քանդեալ լինին.
 Եւ լաւարի հարեալք գերին.
 Գեղք և աւանք տւերէին.
 Քաղաքք և բերդք տապալին³⁰:

ԺԳ.

Բայց միւս ևս ալ մէկ ջահ լուցին
 Ի տան Բաղաց Սիսականին.
 Սմբատ սեպուհ քաջազարմին.³¹
 Ի հայկազանցն այն առաջին
 Աջոյ բազուկք Հայոց ազգին
 Բարձր և հզօր անպարտելին
 Թագաւորեալք Թագ կապեցին.
 Ուժգին և խրոխաք ընդգէմ չափին:

Աւուրբք բազմօք ի լեռ անցին³²
 Ընդ թագաւորս Բագրատունւոյն.
 Հարիւր և քսան ամբ յաւելին
 Վասն ամրութեան այնմ աշխարհին.
 Որոց վերջին Սենէքարիմ³³
 Նաւ Գրիգոր որդի նորին:
 Ապա և զայս ի բաց բարձին
 Ի ժամանակս Ելտկուզին
 Ազգն անիծեալ և պարսկային,
 Որք հրով զաշխարհս տոչորեցին
 Ի վեց հարիւր մեր թուականին
 Եւ տասնեհինգ յաւելուածին³⁴:

ԺԳ.

Ահա սղքա պլսպէս անցին.
 Բնաւին ի բաց եղծեալ գնացին.
 Որպէս զստուերք այլ չերևին.
 Նման երազոյ կարծեօք թուին:

Որպէս ծաղիկք ամարայնոյն
 Արևակէզ թարշամեցին.
 Որպէս սաղարթք վարսեալ ծառին
 Խորշակահար ցամաքեցին:
 Որպէս զանտառ Լիբանանին
 Զսարդն և զսօսն և զնոճսարին
 Տապարահատ կործանեցին
 Սուրբ³⁵ անխնայ Իսմայելին:
 Արդ ոչ ևս է, ոչ երևին.
 Անէացեալք նման նսնրին.
 Միայն այրի զիս առտ թողին.
 Որպէս զոչինչ ի բաց լքին:
 Արդ մենացեալ յանվայր դաշտին
 Զերդ զգազան անապատին³⁶
 Զաչուերս ածեմ կողկողագին,
 Զայն արձակեմ ողորմագին:

ԺԵ.

Ո՞ւր էք, որդի՛քդ իմ սրբածին,
 Եկա՛յք առ մայրս ձեր նախկին,
 Որպէս օրէնն է զաւակին,
 Տանել խնամ ծեր ծնօղին:
 Ամենեւին ինձ չերևին
 Բայց թէ ոգնիք ընդ ճագարին
 Կամ Սկիւթացի Հօրանք Թուրքին
 Կամ խայտառակ մանկունք նոցին,
 Որք միշտ կոխան զիս առնէին
 Տեղիք չարեացն, որք գործէին:
 Ահա վա՛յ ինձ բիւրք ընդ բիւրին.
 Անհուն եղուկքն ի յիս կուտին.
 Տեսէք զիմ փառքն զառաջին.
 Տեսէք զվերջին նախատս անձին,
 Թէ ո՞ւր էի, 'ւ յո՞ւր ընկեցին,
 Յերկնից յերկիր զիս իջուցին:
 Խորք անդնդոց զիս ծածկեցին,

Որ այլ չտեսնիմ յոյս փրկողին³⁷ :
 Ո՞ւր են փեսայքն իմ առաջին
 Հայրապետաց ջոկքն, որ անցին.
 Ո՞ւր թագաւորքն իմ են նախկին,
 Ո՞ւր և ազատքն ընդ սեպուհին.
 Ո՞ւր են իշխանք գահագլխին,
 Նախարարաց կոյտքն, որ կային.
 Ո՞ւր զօրութիւնք բիւր բանակին,
 Խուռնեալ ամբոխքն անթուելին:
 Ո՞ւր ըսբունիքն, սր յիս կային,
 Դասք երթցանց կղերիկոսին.
 Ո՞ւր սարկաւադքն յիմ բաղրոնին,
 Ո՞ւր են դպիրքն ի տաճարին,
 Ո՞ւր ընթերցողք անագանին³⁸
 Ո՞ւր են փսաղաքն, որք երգէին:
 Ո՞ւր իմ հանդերձ Լազոնացին,
 Շղարշապետն և ծիրանին.
 Ո՞ւր են կերպասքն ընդ բեհեզին,

Եւ կապուտակքն հնդկային:
 Ո՛ւր են ճամուկքն ընդ կամարին
 Փողեալ ոսկւով ընդ մարգարտին.
 Ո՛ւր ծամակալքն ընդ սոփերին,
 Ո՛ւր վարսակալքն կեփազին,
 Որք ի համակ ոսկի լինին
 Յեռեալ ակամբք մեծագնին:
 Կայծ կարկեհան ընդ շափիւղին.
 Կարմիր լակունդ, սարդիտնին³⁹
 Ո՛ւր պահանջանքն իմոյ բազկին,
 Եւ ապարանջանքն իմոյս ոտին⁴⁰:
 Ո՛ւր ձայն երգոց պաշտօնէին,
 Ո՛ւր և բուրմունքն անուշ հոտին,
 Ո՛ւր կանթեղունք լուցեալ ջահին
 Նման աստեղացն, որ ի յերկին.
 Ո՛ւր են զենմունք մեծ խօրհրդին,
 Որ միշտ առ իս կատարէին.
 Ո՛ւր հաշտութիւնք աստ Արարչին,

Որով փրկեալք աշխարհ լինին:
Արդ զոր կարեմ ըստ պատշաճին
Թուել զիմ փառսն, որ նախ էին.
Նման հաղմոյ յիս շնչեցին
Ու անհետ ի բաց անցեալ գնացին:

Ժ. Զ.

Բայց ո՞վ տեսողք իմոյս պատուին,
Լսողք բանիցս իմ ցաւագին,
Դուք ողբացէք զիս վշտագին
Ջցայգ և զցերեկ անհնարին:
Վայ տո՛ւք գլխոյս բոլորովին,
Եղո՛ւկ անձինս ամենեւին.
Զայս ո՞վ տեսեալ կամ ո՛ւմ լինին,
Որ պատահեաց թշուառս անձին:
Աւաղեցէք զիս սաստկագին,
Աշխարհցէք ողորմագին,
Ածէք առ իս զտեսողն հին

Զերեմիասն եղփէսացին⁴¹
 Հանդերձ պարու մարդարէից
 Իսրայէլեան հնոյ ցեղին,
 Որ են հմուտ լալոյ բանին,
 Զի բնաւ ի սգոյ չդադարեցին:
 Եթէ ողբան ըստ պատշաճին
 Զահեղ կորուստն իմոյ զարմին,
 Ծով գգչուխսն առնեն բնաւին,
 Զաչուերսն աղբիւր դառն արտասուին,
 Սգան ողբովք անհնարին
 Զիմ ճանապարհքս, որք անցածքն:
 Աւաղ ասեն քեզ, քաղաք հին,
 Տո՛ւն և աթո՛ւ Երկնաւորին,
 Ընդէ՛ր այդպէս եղեր ստորին
 Նման խղոց մրգապտհին,
 Պարտէ՛ղ ու այգի՛ քակեալ ցանկին
 Ի ապականեալ խողից ջամբին:
 Փոխան զօրացն հրեղինին

Հրեշտակք չարին ի քեզ սարին,
 Փոխան ձայնից օրբերգենին
 Իւք և ողնիք քեզ կաքաւին.
 Փոխան բուրմանցն նարդոսի
 Աղբք և աւիշք ի քեզ կուտին.¹²
 Փոխան սրբոց պաշտօնէին
 Յաւակապարիկք ի քեզ բնակին.
 Փոխան զենմանց պարարակին
 Հօրանք այծից ի քեզ բռնին.
 Ա՛յ վայ քեզ վայ, որ չվճարին,
 Վայ զքո փեսայքն առաջին,
 Որ բնաւ ի քեզ ալ չեղևին.
 Վայ զքո երեցն Աբշակունին.
 Վայ զքո կրօնի բազրատունին.
 Վայ զքո Յիւնին և զԱրծթուծին.
 Վայ զՄամեկունին և զԱզուլանին.
 Վայ զԱրթուկայն և զՎանանդին.
 Վայ զՏարօնոյն և զԾափացին:

Վայիւք քանի՜ քեզ հանդիպին.⁴³
 Մինչ եզր և հատ չկայ քո չարին.
 Վայ ի վերայ վայից կուտեն,
 Թող քեզ անբաւ յաւիտենին:

ԺԷ.

Արդ, ո՞վ դստերք իմ նախածին,
 Զորս և առ իս ժողովեցին
 Սգալ ողբովք անհնարին
 Զխայտառականքս, որ մեզ հասին.
 Ոստան քաղաք Հայոց Դիլին,
 Անի ամուրդ Շարային,
 Սիւնիք ու Յղուանք ընդ Վիրային,
 Հինդ Ամարանս Գրիգորիակն,
 Շիրիմ սրբոյ առաքելոյն
 Թադէոսի, որ Սրտազին,
 Հազբատ, Աջնին և Ամատուանին,
 Որ Սրագած եւ Սնեբերդին,

Բագուան և Կանթա ընդ Բասենոյն,
 Կարին քաղաք Բարձր Հային,
 Վասպուրական տունդ Վանին,
 Տարօն, Պասհենք և Մոփային,
 Եւ այլ աշխարհ հայաստան
 Միջագետաց և Հոռոմին,
 Կիւլիկիայ կողմ ստորին
 Պատուեալ գլխավոր մէր նախկին.
 Թողնմք զողբանքս ցաւագին,
 Առնեմք ցաւորս լպլեաց բանին.
 Յուսահատիլ չէ պարտ բռաւին
 Մեզ ի յուսոյ Անժաշ Բանին,
 Որ ի քարանցն անշնչային
 Կանգնէ որդիս Յերածաճին.
 Այլ պաղատել մեզ խիստ ուժգին
 Գիւրգա արկայնել ոտից նորին,
 Զցայգ և զցերեկ կանխել ի սմին,
 Զարթնուլ ի քնոյ զբաղականին.

Միթէ՛ կարճէ՛ զչափ չարին,
 Որ մինչ ցայսօր ընդ մեզ անցին.
 Առնէ՛ վախճան սգոյս խորին,
 Զոր բազմամեայ կրեմք յանձին.
 Նա նորոգումն մեզ կրկին,
 Որ բնաւ չիշեմք զփառսն առաջին.
 Կանգնէ՛ զաթոռ թագաւորին
 Եւ զգաւազան պատրիարքին,
 Ամենեցունց ըստ իւր կարգին,
 Ուղղէ՛ զգահոյս տիրակառնին.
 Նոր զարդարէ՛ փառօքն հին
 Եւս առաւել քան զոր էին.
 Տայ մեզ գոչել ձայնիւ ուժգին.
 «Վերջինս է մեծ քան զառաջին»։

Եւ մեք ամէնս ի միասին
 Տամք գոհութիւն մեր փրկողին
 Հօր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն
 Փառք և պատիւ Անեղ Բանին
 Յաւէտ ամօք, որ չվճարին,
 Այժմ և յանկէտ յաւիտենին։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿ ԲԱՆԻ ԸՍՏ ԱՆՈՒԱՆ ՈԳՈՂԻՆ.

*

ՍԻՆՏ ԼՈՒՍՈՅ Ի սկզբանէ,
Խորան փառաց կանգնեալ լերկրէ,
ՏՈՒՆ Աստուծոյ Կաթողիկէ,
Լուսապսակ հարսն ի լերկրէ,
Ահա քեզ ողբ, գու հառաչէ,
Ըստ արժանւոյն, որպէս պարտ է
Քոյին ծննդովքս, որ նուաղել է,
Եկեղեցեօքս, որ հնացեալ է:

*

Ցողեալ տաղիւ չափ լանկական
Ըստ արհեստին հոմերական

Ստեփաննոսի թշուառական
 Ոգւով մեռեալ և անպիտան
 Համակ կենօք որպէս զանբան
 Հերձեալ ի փուշս յաշխարհական
 Շնորհաց լքեալ յարփիական
 Գործով լցեալ եղերական:

*

Երկնաքատակ տանն Սիւնի,
 Որ անմարմնոցն է սխրալի
 Բոլոր բնաւիցս բաղձալի
 Որպէս զդրախտն Ադինայի,
 Կացեալ պարէտ⁴, բարձր ի դիտի
 Գահադլուխ յայսմ աշխարհի
 Նստեալ յաթոռ մետրապօլտի
 Պռօթօֆրօնտէս Հայոց կոչի⁴⁵:

*

Փութով մեծաւ զմեզ հարկեալ,
 Ի յայս հանդէս բանից մղեալ,

Բաբունապետս հոգևով լցեալ
Անյաղթ հռէտս¹⁶ շնորհօք ծաղկեալ
Եւ բանիբուն մեզ ճանաչեալ
Յազգաց բազմաց գովաբանեալ,
Որ Խաչատուրս է յորջորջեալ
ՅԱրարատեան տանէն եկեալ:

*

Արդ պաղատեմ, ո՛վ սուրբ խորան,
Եկեղեցեօքդ Հայաստան
Ընկա՛լ զիմ բանքս ողբերգական
Որպէս խայրիք նուիրական,
Զոր հիւսեցի դիմառական
Ի դէմս քո խորհրդական:
Թէպէտ ես գարշ եմ անհման,
Բանքդ ի շնորհաց Հոգւոյն ծնան:

*

Նման այլևոյն խերլէշին
Լուծալք բանիս քեզ ընծային:

Կամ չքաւորաց առ խորանին,
 Որք մազ միայն նմա մատուցին.
 Մի անարգեալ ըստ տեսողին
 Խող համարել պատարագին,
 Այլ զիմ ընկալ որպէս նոցին
 Յընդունարան քում խորհրդին:

*

Ողբովք առ Տէրն պաղատէ,
 Վասն աշխարհիս այս մեր հայցէ,
 Նուաղեալ ազգիս, որ սպառեալ է,
 Նորոգութիւն փութով խնդրէ,
 Խաղաղութիւն խօրին շնորհէ
 Անշարժ յաւէտ, որ չսասանէ,
 Ընդ որ և հիքոյս, որ գերեալ է,
 Մաղթեա՛ չթողուլ ի ձեռանէ:

*

Սահման սիրոյն արարչական
 Խոր և անհուն անդնդանման

Տացէ փրկանս ազգիս մարդկան,
 Որ և ազինս այս հայկական,
 Նաև եղբօր մեր սրբազան
 Խնդրող բանիս ներչափական,
 Ընդ որս և ինձ բաշխէ փշրան
 Ի սեղանոյ իւր որպէս շան:

Եւ նմա փառք միշտ յաւիտեան
 Այժմ և յաւէտ և անվախճան:

*

Զտէր Ստեփաննոս արարող բանիս
 Յիշեցէք ի Տէր Յիսուս, ամէն:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Այս ողբի բուն վերնագիրն է. „Բան բա-
 րառնական ոգեալ զիմառնաբար ի զիմաց Վա-
 շարչապատու Ս. Սաթուղիկէին. Ողբ աւաղա-
 կանք և ձայն աշխարականք լեալ շինչուն հե-

ծեծանօք վասն աւերման աշխարհիս հայոց և
բնակին սպառելոյ հայրապետութեան և թա-
գաւորութեան համագունդ իշխանութեան, շա-
րեալ չափաբան բերմամբ հոմերական արհես-
տիւ ի Ստեփաննոսէ Սիւնեաց այցելուէ ի
խնդրոյ շնորհազարդ վարդապետի Խաչատրոյ
Վեչառեցի» :

Այս ողբը առաջին անգամ լոյս տեսաւ 1790
թուին Նոր Նախիջևանի Ս. Խաչ վանքի տը-
պարանում Յովսէփ Արքեպիսկոպոս Արղու-
թեանի հրամանով և ծախքով : Երկրորդ տը-
պագրութիւնը լոյս տեսաւ Վալկաթայում 1846
թուին : Ներկայումս ոչ միայն սպառել են եր-
կու տպագրութիւնները, այլ մինչև անգամ շատ
սակաւաթիւ անձինքների յայտնի է նոյն իսկ
այս ողբի գոյութիւնը : Այս տպագրութեանը
ձեռնարկեցինք, օգուտ քաղելով երկու գրչեայ
օրինալներից, որոնցից մէկը (ա. ձեռագիր)
թուական չունի, իսկ միւսը (բ. ձեռագիր) գըր-
ուած է 1626 թուին : Երկուսի համեմատու-
թեան ժամանակ աչքի առաջ ունեցանք և Նոր

Նախիջևանի տպագրութիւնը՝ իսկ Վալկաթա-
յիւնը մեզ կարելի չեղաւ տեսնել։ Առաջիկայ
ծանօթութիւնների մէջ ջանացել ենք կարելւոյն
չափ ցոյց տալ կարեւոր տարբերութիւնները։ Բը-
նագիրը կազմեցինք ա. ձեռագրից, որը մեզ հա-
մեմատաբար աւելի հին և ուղիղ էր երևում։
Բովանդակութեանը որոշ ձև տալու համար
ամբողջ բնագիրը բաժանեցինք ԺԷ. յօդուած-
ների, որոնք ոչ գոչեայ և ոչ տպած օրինակ-
ներում չկային։

2. Ն. Նխ. տպ. Բաբր-Կոն-Կ. 3. Բ. ձեռ. անհա-
տիւ։ 4. Երկու ձեռագրի և Ն. Նխ. տպ. մէջ
այսպէս է. թերւ. լինելու է յարմարեան։

5. Ձեռ. Բաբր-Կ. ուղղեցինք՝ Բաբր-Կ. որ յու-
նարէն է և նշանակում է՝ Բաբր-Կ. Կոն-Կ. Կ-
Կ. հայերէն գլուխ է և Բաբր-Կ. Բաբր-Կ.։
վստահացանք ուղղելու, որովհետև Օրպէլեանը
մի ուրիշ տեղ գործ է դնում թէ ուղիղ ձևը և
թէ նորա հայերէն թարգմանութիւնը (տես ԺԵ.
ի Բաբր-Կ. և Դ. ի Բաբր-Կ.)։ Ն. Նխ. տպ.
ի Բաբր-Կ. և Դ. ի Բաբր-Կ.։

6. Ն. նխ. տպ. ճշդ լայն. 7. ձեռ. ուղիւստ. 8. ա. ձեռ. միջին. 9. ա. ձեռ. ու եղին. 10. ա. ձեռ. և Ն. նխ. տպ. յոգեաց. 11. Ն. նխ. տպ. խորաց. խոր, խորով հոլովուած է ինչպէս Գեղի, Կեղեղ, կին, կնով, կամ աշխարհաբառ՝ Գեղ, Կեղեղ. Ընկեր, Ընկերով և այլն:

12. Ն. նխ. տպ. այժմ, հիմ=հիմայ=հիմակ գործածելի են միայն աշխարհաբառի մէջ և նշանակում են՝ արդ, այժմ:

13. բ. ձեռ. և Ն. նխ. տպ. արեւ արդիւն.

14. բ. ձեռ. ղաղեր. 15. Ն. նխ. տպ. շղեր.

16. Ն. նխ. տպ. Կազմիցն. «ծով Կասպից և Խազրին» միւսին Կասպից ծովն է:

17. Հար—հատանել բայից է, որ նշանակում է կտրել. սահման հատանել—սահմանը որոշել. («հար հատանին»)=սահմանագլուխ.

18. ձեռ. ղաղեր.

19. Երեւ՝ միջին Դարերի աշխարհաբառ է. նշանակում է Գեղեց. ներկայումս այդ ձեւը կայ Թիֆլիսի Հայոց բարբառի մէջ երեւ. տեւ և Երեւ=եկաւ. Ն. նխ. տպ. եր.

20. Սնուցանելն նշանակում է՝ այն, որին ես
 սնուցանում եմ. ինչպէս այստեղ, նմանապէս
 և այլ տեղերում՝ վերեն և ներքեւ՝ Օրպէլեա-
 նը գործ է դնում յոգն. գ. դէմքի նման բա-
 յեր. բայց նոքա եղ. ա. դէմք են. ն. գիրը դի-
 մորոշ յօդ է և գործ է դրած ա. դէմքի հետ
 միմիայն յանգի նոյնութիւն պահպանելու հա-
 մար:

21. ա. ձեռ. ռեզանտ, բ. ձեռ. ռեզանտ.
 ն. նխ. տպ. ռեզանտ 22. ա. ձեռ. Էքզէտ-որ.
 23. ա. ձեռ. Սիպո. 24. ա. ձեռ. ի Ֆին իվին.
 25. ա. ձեռ. Կոմիտ. 26. բ. ձեռ. Կայոյ Ֆ-
 ին. ն. նխ. տպ. Կոմիտ. 27. ա. ձեռ. Մ-
 ինիտ. 28. ն. նխ. տպ. անդի տո. 29. ձեռ.
 չկայ դէմ. ն. նխ. տպ. դէմ:

30. Մեր երկու գրչեայ օրինակներում այս-
 տեղից սկսած հետեւում են խառն և միմեկին
 տողեր, որոնք խանգարում են ամբողջի ներ-
 դաշնակութեանը. բացի այս՝ ն. նխ. տպագրու-
 թեան մի քանի տողերը չկան մեր գրչեայ օրի-
 նախներում: Այս պատճառով ներելի համա-

րեցինք յիշեալ տողերը ծանօթութիւնների
մէջ պետեղել: Նօտր գրով տպած տողերը գըր-
չեայ օրինակներում չկան, այլ հանել ենք ն.
նխ. տպագրութիւնից:

Սակաւ աւուրքք ի բաց ջնջին
Անյայտ, որ նիշ բնաւ չերևին,
Բոլոր գաւառք Հայաստանին,
Որպէս խանձողք զերծեալք ի հրոյն.
Հանց որ՝ անցորդք ճանապարհին
Տեսեալ զգլուխսն շարժէին,
Ջարմանք զմիտս ըմբռնէին,
Շչեալ՝ ի բաց անցեալ գնալին:
Իսկ սինլքորք Բագրատունին
Թէպէտ սակաւ ամօք կացին,

Ծանօթութիւն

ա. Հանդ. որ. — միջին դարերում մտած է գրակա-
նութեան մէջ և նշանակում է հինդ. որ.

Այլ ջախջախեալ եղէգն էին,
Բեկեալ կենօք տատանէին:

*

Ընդ որ հայրապետքն շրջէին
Ալէկոծեալք այսր անդր յածին.
Մինչ ի Վահրամ Պահլաւունին,
Զոր Գրիգորիս յորջորջէին,
Որգի մեծի մագիստրոսին
Գրիգոր մարզպան և կիտօնդին
Պռօտօնսպաթար և կըռընդին
Հայոց մեծաց սեւաստօսին^Բ :

Ք. Այստեղ յիշուած են Գրիգոր Մագիստրոսի տիտղոսներն և պաշտօնները, որոնց մի քանիսի նշանակութիւնը պարզ չէ. զորօրինակ՝ կիտօնդ (կիտօնդին), կըռընդ (կըռընդին), պռօտօն—սպաթար և սեւաստօս: Վերջին երկու խօսքերից՝ առաջինը նշանակում է առաջին խնամակալ, իսկ երկրորդը՝ յարգելի, պարգևատրելի:

Սա ցանկացեալ գրոց իմաստին
 Դնէ տեղապահ զԳորգ ծերունին Գ.
 Զուէ յաշխարհն վատածին,
 Մտեալ ի քաղաքն Ըստամպօլին,
 Թարգմանութեամբ յամեալ ի նմին,
 Դառնայր այսրէն իւր հայրենին,
 Լուեալ զառումն իւր քաղաքին
 Ի ձեռն պիղծ Ալփասլանին
 Զտուն նախագահ Բագրատունւոյն
 ԶԱնի քաղաքն Շիրային՝ :
 Գնայ ի տուն մեծ իշխանին,
 Որ Գող Վասիլն կոչէին.

Բ. Գրէ Զերանին — Գրիգոր Բ. Վկայասէրի տե-
 ղապահ Լօռեցի Գէորգ վարդապետն է,
 որին նա յետոյ մերժեց հայրապետական
 ամօռից.

Գ. Շիրային — Շարայի կամ Շիրակայ անուան
 տեղն է գործ դրած.

Բնակէ ի Տէժ Տէնապարանին,
 Որ Կարճիւր Վանս յարջարջէին.
 Կալէ աս ինքն զիւր ազգային
 Ջարէր Բարսեղ ճոխ և արին
 Որդի Տէժի Մագիստրոսին,
 Ջոր իւր կամաւ ձեռնադրեցին
 Յարհիական տան Հաղբատին՝ :
 Գնացին այլ «լ դարձան Բնա-ին.
 Քանզի անդէն զվախճան ասին:
 Իսկ Բագասարտն, «րդ ասար կային,
 Գագիւն «րդին այն Աշարին
 Եւ Տիւս Գագիւն Կարեցին
 Որպէս զարասէր նստա անցին.
 Խաբէանստ այն պիղծ ազգին
 Աս Բագասարտն Յանապ գնացին.

Ե. «Յարհիական արան Հաղբատին» — նշանակում է
 Հաղբատու վանքի արքեպիսկոպոսական
 վիճակը:

Զմեռն է կղզի յգետլ կարասին,
 Մի-սոյն երասն զբերդ Յամանդին.
 Զոր և յերայ խեղդեալ սպանին
 Զերամբ այն շուն պիղծ պապային՝
 Բայց ճիւս Գագիկ Վանանդեցին
 Վախճանեցաւ ի նճին ամին.
 Թողեալ ժառանգ իւրայ Բագին
 ԶՍեռեալին՝ Ժառ և արին.
 Որ և արսեալ զիւր հայրենին
 Ի Դիտժենն արտայ Յանին,
 Անսա ժախան հարբւր արասորին
 Եւ զՍեասոր Ժառա քնդ նճին.
 Անդէն և անդ նստա ճնային,
 Աս ժամանակ ճի ժայլեցին,

Ղ. Ն. Նիս. տպ. «Զերամբ որդւոյ Մանդակին»:
 «պիղծ պապային» — ակնարկ է Կեսարիայի ե-
 պիսկոպոսի Մարկոսի մասին, որը Գագիկ
 Բ.ի թշնամին էր:

Յեպոյ երազէ եղէն բնա-ին
Զարթառցելոյ ի Ժոյ ճահճին:

31. Ն. նիս. տպ. այն յեջ աղին. 32. ա. ձեռ.
առ-ըտ բաղ-մի. 33. ք. ձեռ. Սնա-տարին.

34. Փրկչական 1166 թուին. իսկ սկիզբն ե-
ղաւ 970 թ.

35. ա. ձեռ. Գորտ. 36. ա. ձեռ. „Յի“ ղերդ
շխառն անապարին. 37. ք. ձեռ. Փրկչին.

38. Ե՛կեղեցականն ու իրապետութիւնն ինն դաս
ունի. առաջինը պատրիարքն է, իսկ վերջինը
փսաղաղը: Այս դասերի անուններն է, որ Օրպէ-
լեան օրում է գործ դնել ինչպէս իւր ներկայ
ողոր յաճեալէս և իւր պատմութեան մէջ:
Այդ անունները ցոյց են տալիս, որ հին ժա-
մանակ Հայերն Յոյներից են փոխ առել իրենց
նուիրապետական կազմութիւնը. ժամանակի ըն-
թացքում անուններից շատերն հայացել են,
ոմանք մնացել են կրկնակի ձևով, իսկ մի քա-
նիսը նոյնութեամբ. Ներսէս Լամբրոսացին և
Ստեփաննոս Օրպէլեանը (տե՛ս Ներսէս Լամբրոս-

Նոյն «Խորհրդածոյն»-ն է իւրից ելիցիւն, Վե-
նետիկ, էր. 81. Ստեփաննոս Օրպէլեան, «Պատմո-
ւթիւն Կանն Սեփական» գլ. ԻԶ.) բաւական ընդար-
ձակ նկարագրում են այդ դասերը. սոցա հա-
մառօտ պատկերն այս է.

Թ, Փռալա իմ ինչպէս շահեւորեմ, երբեք, որ ա-
մենավերջին կարգն է. անունն յառաջ է ե-
կել յունարէն փսալլօ=երգել բայից, Նո-
րա պաշտօնն է եկեղեցում կանգնել և եր-
գել սաղմոս, ալէլու և մեսեդի.

Ը. Անափանոս=խրատագրաց, ընթերցող. յառաջ է
եկել յունարէն անագնօ=կարդալ բայից.
պաշտօնն է Ս. Գրքից միայն մարգարէների
ընթերցուածները կարդալ եկեղեցում, նը-
մանապէս և տօների համար սահմանուած
ճառերն ու պատմութիւնները (զբնագիրս
և զվարդապետականըս.) այս ընթերցուած-
ներն յունարէն ասուում են անափան. սոյն
մտքով և գործ է դրել Օրպէլեանն՝ իւր ող-

բի խօսքերն »՝-ը ընկերացող աշխատին« . այս բառը պէտք չէ շփոթել հայերէն աշխատանքի յետի բառի հետ :

Է. Երչդէական *) = Երչդէական = Երչդէական . նորա պաշտօնն է Ս. Գրքից միայն Ս. Առաքեալների ընթերցուածները կարգալ մօմեղէն կրել և այլն :

Զ. Դիւան = Դիւան = Դիւան . պաշտօնն է Ս. Գրքից միայն Ս. Աւետարանը կարգալ քարոզել խօսնկ արկանել և այլն : Աստի երևում է որ Ս. Գրքի ընթերցանութեան գործը բաժանուած էր երեք դասերի մէջ : Ինչպէս յայտնի է Ս. Աւետարանի, առաքելական թղթերի և մարգարէութիւնների ընթերցուածքը տարրեր առողանութիւն և ձայն ունի : Այս հանդամանքն ևս Դիւան .

(*) Կ. Լամբրոսացու »Եօթներորդ դաս իւրոյ եկեղեցւոյ դիւանը« խօսքերը պէտք է ուղղել »Եօթներորդ դաս եկեղեցւոյ իւրոյ դիւան = Երչդէական« :

նի, երոյդիակոնի և անագանոսի մէջ դնում է մի արտաքին տարբերութիւն:

Ե. Երէց և «հանայ» պաշտօնն է պատարագ անել, մկրտել և անագանոս ու փսաղտ կարգել. քահանայի հովուութեան տեղը քաղաքն է, իսկ գիւղի հովիւը կոչւում է երէց. «հանայ» է «աղա», երէցն է «գիւղ» ասում է Լամբրօնացին: Այսպէս էին զանազանում և Ե. դարում:

Գ. Եպիսկոպոս = Գեդ, «ցել», «եռ», պաշտօնն է քահանայ և սարկաւագ ձեռնադրել, եկեղեցի օրհնել և սեղան ու աւաղան օծել. նա մեռոնն իւր մետրապօլից պէտք է ստանայ, իսկ սա իւր արքեպիսկոպոսից: Եպիսկոպոսի հովուութեան տեղն է քաղաքը. իսկ գաւառի (կամ գիւղերի) եպիսկոպոսը կոչւում է «եպիսկոպոս» = «առաջն» կամ «եռ», «գիւղական եպիսկոպոս»:

Դ. Մետրապօլիտ = «այրաւորացի» կամ «այրաւորապէս եպիսկոպոս» պաշտօնն է եպիսկոպոս ձեռնա-

դրել և ձէթ օրհնել. երեք մետրապօլիտ կարող են ձեռնադրել արքեպիսկոպոս :

Բ. Արեւելահայոց = Գիտապետ, եպիսկոպոսապետ. պաշտօնն է ձեռնադրել մետրապօլիտ և օրհնել մեռնը. երեք արքեպիսկոպոս կարող են ձեռնադրել պատրիարք, Լամբրօնացին և Օրպէլեանը թարգմանում են այդ անունը եպիսկոպոսապետ բառով և բացատրում են, որ արքեպիսկոպոսների մէջ մեծը՝ վարելով ընդհանրական իշխանութիւն միւսների վերայ՝ կոչւում է եպիսկոպոսապետ կամ ընդհանրական, որ յունարէն ասւում է հոգեւոր: Լամբրօնացին ասում է թէ «կաթողիկոսն այն առաւելութիւնն ունի արքեպիսկոպոսից, որ ոչ միայն իւր վիճակում, այլ ամեն տեղ, ուր որ իւր ազգը գտնւում է, իրաւունք ունի եպիսկոպոս ձեռնադրելու և մեռն օրհնելու :

Ը Ա Պատրիարք = Գլխապետ. պաշտօնն է արքեպիսկոպոս ձեռնադրել և հրաման տալ «աշխարհագումար ժողովոց» :

Միայն այս նուիրապետական անունները չեն,
որ փոխ են առնուած Յունաց եկեղեցուց, կան
և ուրիշ շատ բառեր՝ մեզ համար այժմ սո-
վորական եղած, բայց իրենց ծագումովն յու-
նարէն, զորօրինակ՝ եկեղեցի=էկկլէզիա, իշխան=
կէրիկոս=էքսիարք, խառն գար=արքիւս կամ
օրթի (օրթիո=կանգնել, շիտկել)=լոնգիւս, շի-
տի. պատիւ=պրօսխայնօ=նայել, մտիկ տալ)
=մտիկ տուէք, նշանաւոր=տիւն=յաղթու-
թիւն, ցնծութիւն. զգեցի=միյօդիւս=ազդ
էրէ. զգեցի=մեսօդի'=էջ, զգեցի=սեղանի
առաջ բարձրաձայն ասուած փառաբանութիւնը
կամ աղօթքը. աղօթ=փսալմօս=ներբող
էրէ. իրաւի=դէրօնական. Վարդապետիկ=կաթօլիկ
(կաթօլօս=համայն)=շրջանաւոր. իսկ արդի լե-
զուով Վարդապետիկ ասում են եկեղեցու վեղարա-
ձե գմբէթին. Այս բառերի մեծ մասը արդէն
լիովին մտած են գեղ հին դարերից և գրեթէ
ոչ մի հայերէն բառով փոխարինուած չեն.

39. Ն. Նիս. տպ. աղան. յաւանդ=յակինթ
=եաղութ քար, արդիւն=սէյլան աղ:

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ.

ԵՐ. 9 տող 7 վերևից կապույտ կաշույն.

ԵՐ. 15 տող 9 ներքևից Եդեսի — Եդեսի.

ԵՐ. 20 տող 5 ներք. Օրպէլէանին — Օրպէլէանին.

ԵՐ. 64 տող 3 ներք. զվարդապետականը —
զվարդապետական.

Գինն է՝ 30 կոպ.

3 2044 058 231 051

THE BORROWER WILL BE CHARGED
AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT
RETURNED TO THE LIBRARY ON OR
BEFORE THE LAST DATE STAMPED
BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE
NOTICES DOES NOT EXEMPT THE
BORROWER FROM OVERDUE FEES.

WIDENER
BOOK DUE

AUG 1 1985

1148428

WIDENER
BOOK DUE

JUN 1 1985

CANCELLED

1153886

JUN 17 1985

WIDENER
CANCELLED

JUL 17 1985

JUL 17 1985

WIDENER

WIDENER
CANCELLED

SEP 9 1985

SEP 9 1985

WIDENER

APR 0

MAR 29

CANC

BOOK

Widener Library

3 2044 108 733 247

HD